Edukacja Etyczna 18/2021 ISSN 2083-8972

Karol Kubrak
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ORCID: 0000-0002-6141-0754

Piotr Gasparski
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ORCID: 0000-0001-5754-2060

DOI 10.24917/20838972.18.16

Czy racjonalność sprzyja tolerancji? Wpływ aktywizacji refleksyjności na oceny moralne

1. Dwa systemy przetwarzania informacji: impulsywność vs. refleksyjność

1.1. Koncepcja dualistycznego modelu myślenia i przetwarzania informacji

Zacznijmy od zagadki. Pióro i ołówek sprzedawane łącznie kosztują 11 zł. Pióro jest o 10 zł droższe od ołówka. Ile kosztuje ołówek? Zadanie wydaje się łatwe, ale większość osób udziela na nie błędnej odpowiedzi. Przyczyną pomyłek jest struktura zagadki. Mamy w niej do czynienia z dwiema kwotami: 11 zł i 10 zł. Zdecydowanej większości – według danych TNS[1] jest to 86% dorosłych Polaków – narzuca się proste odejmowanie kwot: 11 zł – 10 zł = 1 zł. Wynika z niego, że ołówek kosztuje 1 zł. Po zastanowieniu widzimy jednak, że w takim wypadku łączny koszt wynosiłby 1 zł + 11 zł, czyli 12 zł, co jest sprzeczne z założeniami. Interpretując przyczynę takich i podobnych błędów, należy odwołać się do koncepcji dwóch systemów myślenia. Zgodnie z jej twierdzeniami zaawansowane procesy poznawcze mogą się realizować na dwa sposoby. Pierwszy z nich to wnioskowanie szybkie i impulsywne, wrażliwe na formę prezentacji problemu. Ten sposób narzucił spontaniczną odpowiedź: 1 zł. Drugi – to myślenie wolne i refleksyjne, które zmienia odpowiedź na: 50 gr. Na tym przykładzie widzimy, że spontaniczne myślenie szybkie łatwo prowadzi do błędów, których można byłoby uniknąć dzięki refleksyjnemu myśleniu wolnemu.

1 „Test świadomego myślenia Shene'a Fredericka".

Inspirując się terminologią Kahnemana[2], w dalszej części tekstu będziemy używać pojęć: (1) myślenie szybkie lub impulsywność; oraz (2) myślenie wolne lub refleksyjność.

Pojęcia te oznaczają sposoby przetwarzania informacji. Ich działanie jest wypadkową aktywności różnych obszarów mózgu, ukształtowanych na kolejnych etapach ewolucji. Pierwotne ewolucyjnie myślenie szybkie lokuje się wśród filogenetycznie starszych obszarów, takich jak układ limbiczny[3]. Uruchamia się natychmiast i automatycznie w reakcji na bodziec; jest intuicyjne i bezrefleksyjne. Kahneman[4] pisze, że myślenie szybkie realizuje się spontanicznie, bez wysiłku, nie wymaga świadomej kontroli. Natomiast myślenie wolne pojawiło się stosunkowo niedawno, a jego lokalizacja mózgowa to kora nowa. Myślenie wolne jest zaawansowanym przetwarzaniem informacji. To proces świadomy, racjonalny i logiczny, który aktywizuje się w sytuacji poznawczo trudnej i wymagającej skupienia.

Nieświadomej impulsywności, którą cechuje automatyzm, brak wysiłku oraz błyskawiczny styl działania, przeciwstawia się świadoma refleksyjność, wymagająca kontroli, wysiłku, działająca powoli. Z perspektywy ewolucyjnej impulsywność jest pierwotna i współdzielona po części ze zwierzętami, natomiast refleksyjność jest fenomenem stosunkowo nowym ewolucyjnie.[5]

2 Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*.

3 Denton i Krebs, „Rational and Emotional Sources of Moral Decision-Making".

4 Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, 31.

5 Evans, *Thinking twice: Two minds in one brain*.there are countless examples of this control breaking down, for example, in the case of phobias and compulsive actions. We can all recall those times when, in the ‚heat of the moment', our actions have been very different to those that would have resulted from calm and considered reflection. In extreme moments of ‚absent-mindedness' our actions can even have catastrophic consequences, resulting in harm to ourselves and others. So why does this happen–why do apparently rational and intelligent beings make, what appear to be, such fundamental errors in their thinking? Thinking Twice explores the idea that humans have two distinct minds within their brains: one intuitive and the other reflective. The intuitive mind is old, evolved early, and shares many of its features with animal cognition. It is the source of emotion and intuitions, and reflects both the habits acquired in our lifetime and the adaptive behaviours evolved by ancient ancestors. The reflective mind, by contrast, is recently evolved and distinctively human: It enables us to think in abstract and hypothetical ways about the world around us and to calculate the future consequences of our actions. The evolution of the new, reflective mind is linked with the development of language and the very large forebrains that distinguish humans from other species; It has also given us our unique human form of intelligence. On occasions though, our two minds can come into conflict, and when this happens, the old mind often wins. These conflicts are rationalized so that we, conscious persons, are unaware that the intuitive mind is in control. Written by a leading cognitive scientist, this book demonstrates how much of our behaviour is controlled by automatic and intuitive mental processes, which shape as well as compete with our conscious thinking and decision-making. Accessibly written, and assuming no prior knowledge of the field, it is fascinating reading for all

1.2. Przystosowawcza funkcja impulsywności myślenia

Aby lepiej zrozumieć dualizm myślenia, odwołajmy się do ewolucji. Człowiek pierwotny był narażony na liczne zagrożenia, jak na przykład ataki drapieżników czy walki międzygrupowe. Większe szanse przetrwania mieli ci, którzy reagowali szybciej. Natychmiastowa ucieczka spowodowana szelestem liści chroniła przed napastnikiem. Jeżeli szelest był spowodowany jedynie podmuchem wiatru, to koszty takiej pomyłki nie okazywały się wielkie. Natomiast osobnik lekceważący podobne sygnały płacił życiem za błąd, tracąc szanse przekazania genów.

Współczesna skłonność do wyolbrzymiania zagrożeń sprzed tysięcy lat to tzw. ewolucyjny konserwatyzm adaptacyjny[6]. I tak na przykład dla współczesnego Europejczyka kontakt z pająkami jest niegroźny. Boimy się ich jednak, ponieważ dla naszych przodków kontakt z pająkiem mógł zakończyć się śmiertelnym ukąszeniem. Empirycznym wsparciem hipotezy konserwatyzmu adaptacyjnego są wyniki eksperymentu, w którym osoby badane oglądały dwa rodzaje slajdów[7]. Część z nich przedstawiała obrazy neutralne, a część – zdjęcia pająków. Niektórym slajdom towarzyszyły nieznaczne wstrząsy elektryczne. We wspomnieniach badani wiązali wstrząsy głównie z obrazami pająków, choć w rzeczywistości pojawiały się one z taką samą częstością w obu typach obrazów. Mamy zatem do czynienia z sytuacją, w której bodźce sygnalizujące atawistyczny problem adaptacyjny wywołują lęk w ludziach żyjących współcześnie.

Konserwatyzm adaptacyjny jest zatem przejawem myślenia szybkiego – lęk to reakcja impulsywna, pojawia się spontanicznie, bez świadomej kontroli.

W podobny sposób zachowuje się wiele gatunków zwierząt. Pobudliwa reakcja sprawia, że stada antylop są gotowe do ucieczki wywołanej drobnym impulsem. Natomiast to, co wyróżnia ludzki system przetwarzania informacji, to aktywność płatów czołowych. Sądzi się, że tam właśnie ulokowane jest myślenie wolne – proces świadomy, racjonalny i logiczny, dzięki któremu człowiek kontroluje poznawczo sytuacje trudne[8].

Dotychczasowe rozważania można podsumować następująco: Wyróżniamy dwa sposoby przetwarzania informacji: (i) szybkie myślenie impulsywne oraz (ii) wolne myślenie refleksyjne. Przejawem myślenia

those interested in human behaviour, including students and researchers in psychology, neuroscience, and philosophy. (PsycINFO Database Record (c

6 Tomarken, Mineka, i Cook, „Fear-relevant selective associations and covariation bias".high- and low-fear women were exposed to 72 trials during each of which a fear--relevant (snake or spider

7 Tomarken, Mineka, i Cook, „Fear-relevant selective associations and covariation bias".high- and low-fear women were exposed to 72 trials during each of which a fear--relevant (snake or spider

8 Denton i Krebs, „Rational and Emotional Sources of Moral Decision-Making".

szybkiego jest konserwatyzm adaptacyjny, wywołujący lęk przed zagrożeniami występującymi na pierwotnych etapach ewolucji. Myślenie szybkie stanowi automatyczną reakcję na bodziec, nie wymaga świadomej kontroli nad sytuacją. Mózgowa lokalizacja myślenia szybkiego to układ limbiczny.

Przejawem myślenia wolnego jest refleksyjna kontrola nad procesem poznawczym. Pojawia się ono (lub nie) w drugiej kolejności, w sposób świadomy i intencjonalny. Wymaga czasu, skupienia uwagi, pamięci, zaawansowanego procesu przetwarzania informacji. Mózgowa lokalizacja nowszego ewolucyjnie myślenia wolnego to kora płatów czołowych.

Skłonność do aktywizacji myślenia szybkiego lub wolnego zależy od dwóch czynników: różnic indywidualnych i charakteru sytuacji. Kwestię różnic indywidualnych przedstawimy w kolejnym rozdziale.

1.3. Impulsywność vs. refleksyjność. Różnice indywidualne

Skłonność do myślenia szybkiego lub wolnego jest właściwą każdej jednostce cechą indywidualną, którą można przedstawić na wymiarze impulsywności – refleksyjności. Jeden kraniec wymiaru oznacza dominację myślenia szybkiego. Opisuje on osoby, które automatycznie reagują na przystępność wskazówek zawartych w strukturze zadania. Drugi kraniec oznacza dominację myślenia wolnego wraz z jego funkcją nadzorującą. Opisuje osoby mające skłonność do refleksyjnej weryfikacji rozwiązań impulsywnych. Wychodząc z założeń o różnicach indywidualnych, Shane Frederick opracował krótki kwestionariusz, na podstawie którego jednostce można przypisać wskaźnik refleksyjności – cechy prowadzącej do powściągliwości w podawaniu pierwszego rozwiązania i nakazującej jego racjonalne sprawdzenie.[9]

Na wskaźnik myślenia refleksyjnego składają się trzy pozycje kwestionariuszowe. Jedną z nich, dotyczącą ceny pióra i ołówka, przedstawiliśmy poprzednio. Dwie pozostałe wyglądają następująco:

(1) 5 maszyn w ciągu 5 minut produkuje 5 urządzeń. Ile czasu 100 maszynom zajmie zrobienie 100 urządzeń? Odpowiedź impulsywna: 100; odpowiedź refleksyjna: 5.

(2) Na stawie rozrasta się kępa lilii wodnych. Codziennie kępa staje się dwukrotnie większa. Jeśli zarośnięcie całego stawu zajmie liliom 48 dni, to ile dni potrzeba, żeby zarosły połowę stawu? Odpowiedź impulsywna: 24; odpowiedź refleksyjna: 47.

Różnice na wymiarze impulsywności – refleksyjności są powiązane z wieloma ważnymi przejawami ludzkiej aktywności. I tak na przykład z polskich badań sondażowych wynika, że refleksyjność cechuje osoby z wyższych pięter drabiny społecznej, a więc ludzi młodych, wykształco-

9 Frederick, „Cognitive Reflection and Decision Making".

nych, o wysokich dochodach[10]. Dowiedziono również, że istnieje związek refleksyjności z poglądami politycznymi. I tak impulsywność wiąże się ze sztywnością myślenia i opiniami konserwatywnymi. Natomiast refleksyjność – z opiniami liberalnymi[11]. Udokumentowano korelacje między refleksyjnością a takimi przejawami funkcjonowania poznawczego, jak poziom potrzeby poznawczej, testy osiągnięć szkolnych, testy rekrutacyjne czy test IQ Wechslera[12]. Wykazano również, że impulsywność łączy się z konserwatyzmem poznawczym, nadmiernym zaufaniem do własnych sądów, efektem posiadania czy też z brakiem racjonalności zachowań ekonomicznych.[13]

Z przedstawionych rozważań wynika, że skłonność do myślenia szybkiego lub wolnego wiąże się z wieloma aspektami funkcjonowania jednostki. Uzasadnione zatem jest założenie, że skłonność ta może moderować sądy moralne i stosunek do obcych. Potwierdzono na przykład, że osoby impulsywne częściej dokonują surowych ocen moralnych o charakterze deontologicznym, natomiast osoby refleksyjne częściej dokonują ocen o charakterze utylitarystycznym.[14]

Sądom i ocenom moralnym poświęcamy kolejny rozdział.

2. Sądy i oceny moralne

2.1. Deontologia i utylitaryzm a impulsywność i refleksyjność

Najbardziej znanym psychologicznym paradygmatem badań nad wydawaniem sądów moralnych jest eksperyment myślowy ze zwrotnicą. Polega on na wyobrażeniu sobie wagonu zmierzającego w stronę pięciu osób przywiązanych do torów. Jeżeli w nie uderzy, to wszyscy zginą. Możemy zmienić bieg pociągu, przestawiając zwrotnicę. Wtedy jednak wagon wjedzie na inny tor, do którego przywiązana jest jedna osoba. Zostajemy postawieni przed dylematem, co należy zrobić: czy słuszne jest poświęcenie jednej osoby, aby uratować pięć?

10 „Test świadomego myślenia Shene'a Fredericka".

11 Deppe i in., „Reflective liberals and intuitive conservatives".

12 Kahan, „Ideology, motivated reasoning, and cognitive reflection"; Toplak, West, i Stanovich, „The Cognitive Reflection Test as a predictor of performance on heuristics-and-biases tasks"; Frederick, „Cognitive Reflection and Decision Making".gun violence, national security, and like issues that turn on empirical evidence. This paper describes a study of three of them: the predominance of heuristic-driven information processing by members of the public; ideologically motivated reasoning; and the cognitive-style correlates of political conservativism. The study generated both observational and experimental data inconsistent with the hypothesis that political conservatism is distinctively associated with either unreflective thinking or motivated reasoning. Conservatives did no better or worse than liberals on the Cognitive Reflection Test (Frederick, 2005

13 Gasparski, „Myślenie szybkie i wolne a optymizm dotyczący osobistych zasobów pieniężnych".

14 Paxton, Ungar, i Greene, „Reflection and Reasoning in Moral Judgment".

Trudności z odpowiedzią wynikają z konfliktu dwóch sposobów rozumienia moralności. Stanowisko utylitarystyczne zakłada, że lepszym wyborem będzie uratowanie życia pięciu osób, zgodnie z zasadą maksymalizowania użyteczności wspólnoty. Etyka utylitaryzmu wywodzi się filozofii Benthama, który pracował nad stworzeniem reguł i praw dążących do zwiększania szczęścia ogółu. Według utylitarystów dobre zatem jest to, co zwiększa dobrostan wspólnoty.[15]

Natomiast zgodnie ze stanowiskiem deontologicznym przestawienie zwrotnicy łamie bezwzględny zakaz zabijania oraz obowiązek stosowania jednakowych zasad postępowania wobec każdego. Podejście to wywodzi się z filozofii Immanuela Kanta i jego imperatywu kategorycznego. Głosi on, że powinno się postępować według reguł, co do których chcemy, aby były powszechnym prawem[16].

Innym przykładem sporu utylitaryzmu i deontologii jest sposób postępowania z pojmanym terrorystą, który wie, gdzie znajduje się bomba. Czy w takiej sytuacji policja może posłużyć się torturami? Zwolennicy deontologii są przekonani, że zadawanie bólu i cierpienia jest zawsze moralnie złe. Natomiast utylitaryści zwrócą uwagę, że dzięki temu wiele osób ocali życie, dlatego tortury byłyby moralnie dopuszczalne.

Warto zaznaczyć, że stanowisko utylitaryzmu można wyrazić nie tylko poprzez dążenie do maksymalizowania szczęścia i dobrostanu. Jednym z podejść zaproponowanym przez Poppera[17] jest nadanie priorytetu zasadzie minimalizowania cierpienia.

Współcześnie w badaniach psychologicznych wyróżnia się dwie odsłony utylitaryzmu[18]. Pierwsza – instrumentalne ranienie (*instrumental harm*), obecna jest w sytuacji poświęcenia czyjegoś życia dla większego dobra, np. w dylemacie ze zwrotnicą. Druga – bezstronna dobroczynność (*impartial beneficence*), bliższa empatycznej trosce, wyraża się w formie altruizmu, np. poprzez oddawanie pieniędzy potrzebującym. Mimo różnic w rozumowaniu moralnym utylitaryzm sprowadza się do postępowania dającego najwięcej szczęścia i minimalizowaniu cierpienia ogółu.

Przedstawione wyżej dylematy stanowiły materiał w badaniach neuropsychologicznych korzystających z technik neuroobrazowania (fMRI)[19]. Techniki te śledzą aktywność elektryczną neuronów, dzięki czemu poznajemy mózgową lokalizację konkretnych procesów psychicznych. Okazało się, że sądy moralne wiążą się z aktywnością tych obszarów, w których ulokowane są systemy przetwarzania informacji. I tak

15 Bentham, *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*.

16 Kant Immanuel, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, 23.

17 Popper, *The Open Society and Its Enemies 1*.

18 Everett i Kahane, „Switching Tracks?"

19 Greene i in., „An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment".

sądy o charakterze deontologicznym wiązały się z aktywnością struktur w obrębie układu limbicznego, takich jak ciało migdałowate. Tu właśnie, wśród starszych filogenetycznie obszarów mózgu lokuje się szybkie myślenie impulsywne.

Natomiast sądy utylitarystyczne były poprzedzone aktywnością w korze przedczołowej. Tam właśnie ulokowane jest refleksyjne myślenia wolne. Greene[20] konstatuje, że sądy deontologiczne mają charakter emocjonalny, natomiast sądy utylitarystyczne – racjonalny.

Mamy zatem do czynienia z dwubiegunowością sądów. Jest deontologia bliższa myśleniu szybkiemu, które łączy emocjonalność i impulsywność; oraz utylitaryzm, który wiąże się z refleksyjnym i racjonalnym myśleniem wolnym. Dwubiegunowy model powstawania sądów moralnych został sformułowany przez Haidta. Przedstawimy go poniżej.

2.2. Intuicje moralne. Teoria fundamentów moralnych Haidta

Haidt relacjonuje badania, w których przedstawiano historie naruszające społeczne tabu. Jedna z nich dotyczy rodzeństwa, które dokonało aktu kazirodztwa. Z opisu wynika, że nie było żadnych negatywnych konsekwencji tej sytuacji, nikt nie ucierpiał, nie doszło do zapłodnienia, a dla młodych ludzi doświadczenie było przyjemne. Zdecydowana większość badanych oceniła zachowanie rodzeństwa jako niemoralne. Kiedy jednak poproszono ich o uzasadnienie, podawali powody niezgodne z treścią scenariusza. Tłumaczyli na przykład, że zachowanie rodzeństwa było złe, ponieważ dziecko, które się urodzi, może mieć wady genetyczne. Kiedy eksperymentator przypominał, że dzięki zabezpieczeniom nie doszło do zapłodnienia, badani podawali kolejne powody stojące w sprzeczności z treścią opisu, by w ostateczności odwołać się do poczucia, że było to po prostu złe. Haidt[21] nazwał taką postawę osłupieniem moralnym (*moral dumbfounding*).

Zdaniem Haidta osłupienie moralne można interpretować, posługując się modelem wynikającym z koncepcji dwóch systemów myślenia. Jeden to pierwotne ewolucyjnie myślenie szybkie. Drugim jest kontrolowane myślenie wolne.

Haidt uważa, że sądy moralne powstają natychmiastowo i wynikają z pierwszych, spontanicznych skojarzeń i emocji. Są to opinie nieświadome, pojawiające się jako intuicje moralne, które racjonalizujemy post factum. Rozum jest tu sługą emocji i intuicji. Ludzie nie oceniają dobra i zła na podstawie racjonalnych przesłanek i filozoficznej dojrzałości – kierują się pierwotnymi odczuciami.

20 Greene, *Moral Tribes*.
21 Haidt, „The emotional dog and its rational tail".

Haidt[22] szukał uniwersalnych fundamentów moralnych, niezależnych od kultury czy wychowania. Poniżej przedstawiamy jego koncepcję złożoną z pięciu fundamentów. Posłużyła ona konstrukcji jednego z kwestionariuszy wykorzystanych w naszym badaniu.

Fundament troska/krzywda wzmacnia skłonność do opieki nad dziećmi.

Fundament sprawiedliwość/oszustwo kształtuje współpracę w grupie.

Fundament lojalność/zdrada buduje solidarność wewnątrzgrupową.

Fundament autorytet/bunt tworzy relacje w obrębie hierarchii grupowej.

Fundament świętość/upodlenie broni nas przed pasożytami, patogenenami i szkodliwymi substancjami.

Sądy moralne dotyczące powyższych fundamentów powstają impulsywnie i są sterowane przez myślenie szybkie. Ich treść ukształtowała się w toku ewolucji. Służyły przetrwaniu w czasach przedhistorycznych. Jak twierdzi Harris23: „istnieje wiele zachowań ludzkich o silnie genetycznym podłożu, które niegdyś pełniły funkcje adaptacyjne, w plejstocenie zaczęły być już mniej korzystne, a w dzisiejszym świecie […] wiele z tych ewolucyjnie wyselekcjonowanych cech może być dla nas wręcz groźne".

Jedno z takich zachowań to irracjonalna ochrona własnej grupy, przejawiająca się w niechęci wobec obcych. Przedstawimy ją w kolejnym rozdziale.

2.3. Stosunek do obcych. Dystans i akceptacja

Obcy ludzie, a szczególnie mężczyźni, stanowią źródło powszechnego lęku ludzkiego[24]. Wykształcił się on w toku ewolucji i mobilizował do obrony w walkach międzygrupowych.

Tutaj właśnie można szukać przyczyn negatywnego nastawienia Polaków wobec uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki. Jak podaje CBOS[25], jedynie 27% Polaków popiera przyjęcie uchodźców z tych dalekich krajów. Aż 68% Polaków jest temu przeciwnych. Inaczej kształtują się opinie dotyczące pomocy uchodźcom z sąsiedztwa. I tak 57% ankietowanych uważa, że Polska powinna przyjąć uchodźców z Ukrainy. Jak widać, niechęć wobec obcych jest powszechna, ale zdecydowanie więcej Polaków jest skłonnych pomóc ludziom z sąsiedniego państwa niż z regionów odległych geograficznie.

Niechęć do obcych jest wzmacniana przez inspirowany politycznie przekaz medialny łączący ataki terrorystyczne w Europie z obecnością uchodźców. Niemniej jednak o większym dystansie społecznym Polaków

22 Haidt, *Prawy umysl*.
23 Harris, *Pejzaż moralny. W jaki sposób nauka może określać wartości*, 207.
24 Nesse, „Evolutionary Explanations of Emotions".
25 CBOS, „Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców".

wobec ludzi z daleka mówią też starsze sondaże[26]. Założenie o naturalnych źródłach niechęci pozwala lepiej zrozumieć jej powszechność oraz zróżnicowanie wynikające z dystansu geograficznego, kulturowego i antropologicznego.

Zróżnicowane postawy wobec innych można przedstawić na wymiarze dystansu społecznego. Z jednej strony tego wymiaru jest znaczny dystans, powiązany z antypatią i wrogością. Z drugiej – bliskość, powiązana z ciepłem i sympatią[27].

Do pomiaru dystansu powszechnie wykorzystuje się w psychologii klasyczną Skalę Dystansu Społecznego Bogardusa[28]. Struktura skali odnosi się do stopniowego różnicowania poziomu bliskości. Wypełniając kwestionariusz, jednostka wyraża zgodę na coraz bliższe kontakty z przedstawicielem obcej grupy. Pierwsze pytania z kwestionariusza brzmią: „Czy zgodziłbyś się, aby przedstawiciele danej grupy zamieszkali w Twoim kraju?", „Czy zgodziłbyś się, aby zamieszkali oni w twojej miejscowości?". Końcowe pytania minimalizują dystans społeczny: „Czy zgodziłbyś się, aby byli oni Twoimi sąsiadami?".

Im wcześniej pojawi się brak zgody, tym większy jest dystans społeczny w stosunku do określonej grupy. Im większy dystans – tym większa wrogość i niechęć. Dzięki kumulatywnemu charakterowi odpowiedzi oraz uniwersalnej strukturze pytań skala Bogardusa była szeroko stosowana i modyfikowana w zależności od tematyki i celu badania.

2.4. Impulsywność vs. refleksyjność. Aktywizacja sytuacyjna

W punkcie 1.3. przedstawialiśmy gotowość do posługiwania się myśleniem szybkim lub wolnym jako indywidualną cechę jednostki. W punkcie 2.1. dowodziliśmy, że osoby impulsywne formułują intuicyjne, surowe oceny moralne bliższe sądom deontologicznym, podczas gdy osoby refleksyjne częściej formułują tolerancyjne oceny utylitarystyczne.

Niemniej refleksyjność jest nie tylko stałą cechą jednostki – może również być uwarunkowana sytuacyjnie. O tym, że refleksyjne przetwarzania informacji przynosi korzyści, wiedzieli już Rzymianie, którzy zalecali dowódcom, aby liczyli w myślach do 10 w celu opanowania emocji. Takie działania, które mają na celu pobudzenie świadomego i kontrolo-

26 CBOS, „Dystans społeczny czy tolerancja i otwartość? Postawy wobec wyznawców prawosławia, protestantyzmu, judaizmu i islamu".

27 Park, „The Concept of Social Distance".

28 Bogardus, „A social distance scale".60 single sentence descriptions heard in ordinary conversations and representing different types of social relationship were rated according to the amount of social distance each possessed. By means of judgments from 100 faculty members and graduate students it was possible to obtain a series of 7 situations with an equidistant mean rating. In administering this test composed of the 7 situations, each subject is given a list of 40 races, 30 occupations, and 30 religions with detailed instructions for rating. (PsycINFO Database Record (c

wanego procesu myślowego, można określić mianem sytuacyjnej aktywizacji refleksyjności. W tym rozdziale przedstawimy dane, które prowadzą do wniosku, że aktywizacja refleksyjności w chwili formułowania sądów moralnych redukuje emocje, intuicje bądź postawy deontologiczne i zwiększa skłonność do przyjęcia perspektywy utylitarystycznej.

Badano na przykład charakter sądów moralnych formułowanych pod presją czasu. Okazało się, że im szybciej należało zareagować, tym więcej było sądów deontologicznych. Kiedy badani mieli więcej czasu, częściej pojawiały się odpowiedzi utylitarystyczne.[29]

Inną metodą aktywizacji refleksyjności była technika „metaheurystyki mądrości". Podnoszono poziom dojrzałości opinii życiowych dzięki prostemu poleceniu: „postaraj się sformułować mądrą odpowiedź" [30]. Wykazano, że dla wzmocnienia utylitaryzmu wystarczy poprzedzić formułowanie sądów moralnych wykonaniem testu CRT Fredericka.[31] Podobnie refleksja polegająca na postawieniu się w sytuacji drugiego człowieka i konstatacji „to mógłbym być ja" otwiera drogę do współczucia i zwiększenia poziomu refleksyjności.

W badaniu wykorzystującym scenariusz o kazirodztwie[32] części badanych podawano „słabe" argumenty tłumaczące czyn, takie jak emocjonalna pochwała aktu miłości. Pozostałym przedstawiano argumenty „silne", tłumaczące ewolucyjne źródła braku akceptacji dla takich związ-

29 Suter i Hertwig, „Time and Moral Judgment".moral dilemmas that engage emotional processes are likely to result in fast deontological gut reactions. In contrast, consequentialist responses that tot up lives saved and lost in response to such dilemmas would require cognitive control to override the initial response. Cognitive control, however, takes time. In two experiments, we manipulated the time available to arrive at moral judgments in two ways: by allotting a fixed short or large amount of time, and by nudging people to answer swiftly or to deliberate thoroughly. We found that faster responses indeed lead to more deontological responses among those moral dilemmas in which the killing of one to save many necessitates manhandling an innocent person and in which this action is depicted as a means to an end. Thus, our results are the first demonstration that inhibiting cognitive control through manipulations of time alters moral judgments.","archive_location":"Elsevier. 6277 Sea Harbor Drive, Orlando, FL 32887-4800. Tel: 877-839-7126; Tel: 407-345-4020; Fax: 407-363-1354; e-mail: usjcs@elsevier.com; Web site: http://www.elsevier.com","container-title":"Cognition","ISSN":"0010-0277","issue":"3","journalAbbreviation":"Cognition","note":"publisher: Cognition","page":"454-458","source":"EBSCOhost","title":"Time and Moral Judgment","volume":"119","author":[{„family":"Suter","given":"Renata S."},{„family":"Hertwig","given":"Ralph"}],"issued":{„date-parts":[[„2011",6,1]]}}],"schema":"https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"}

30 Glück i Baltes, „Using the concept of wisdom to enhance the expression of wisdom knowledge".the authors explored whether wisdom-related performance could be enhanced by an instruction referring to the abstract concept of wisdom (‚try to give a wise response'

31 Baron i in., „Why Does the Cognitive Reflection Test (Sometimes) Predict Utilitarian Moral Judgment (and Other Things)?"

32 Paxton, Ungar, i Greene, „Reflection and Reasoning in Moral Judgment".

ków. Ten drugi, racjonalny sposób tłumaczenia, znacznie wzmocnił sądy utylitarystyczne i tolerancję wobec aktu kazirodztwa.

Przedstawiony wyżej materiał uzasadnia założenie, że aktywizacja refleksyjności prowadzi do wzmocnienia postawy utylitarystycznej.

3. Problem badawczy i hipotezy

Celem badania było sprawdzenie czy zmienna psychologiczna, którą jest myślenie refleksyjne, może mieć wpływ na stosunek do uchodźców. Na podstawie dotychczasowych rozważań postawiliśmy następującą hipotezę: Refleksyjność, zarówno jako stała cecha jednostki, jak i pobudzana sytuacyjnie, aktywizuje utylitaryzm moralny oraz sprzyja pozytywnemu nastawieniu wobec uchodźców.

4. Metoda

Osoby badane. Badania przeprowadzono w styczniu 2021 roku na próbie 120 osób (48% kobiet, 52% mężczyzn; średnia wieku: 24 lata). Uczestnikami badania byli członkowie grup portali społecznościowych poświęconych wypełnianiu ankiet i kwestionariuszy. Dane zbierano internetowo, za pomocą formularzy Google. W grupie eksperymentalnej (N=61) procedurę poprzedzono czytaniem tekstu, który miał aktywizować refleksyjny sposób myślenia. Był on inspirowany badaniami Paxtona i in., omówionymi w rozdziale 2.4. Przedstawiono w nim ewolucyjny mechanizm kształtowania się niechęci wobec innych. Odsyłacz do tego materiału znajduje się w Załączniku 1.

Na drugim etapie wszyscy badani wypełniali 3 kwestionariusze przedstawione poniżej.

Kwestionariusz WRM (wskaźnik refleksyjnego myślenia). W celu zebrania danych o indywidualnych różnicach w zakresie refleksyjności wykorzystaliśmy kwestionariusz WRM Gasparskiego. Jest to rozwinięta forma kwestionariusza Frederica, składająca się z 15 pozycji (3 przedstawionych tutaj pytań oryginalnych i 12 dodatkowych). Wskaźnik WRM może przybierać wartości w przedziale [0,15]. Całe narzędzie jest dostępne w publikacji Gasparskiego33.

Kwestionariusz utylitaryzmu moralnego. Jest to utworzony na potrzeby badania zestaw pięciu scenariuszy zainspirowanych teorią fundamentów moralnych Haidta. Przedstawiamy dla przykładu jeden z nich. Scenariusz dotyczy pana X, który ma bliską grupę przyjaciół bardzo niechętnych imigrantom. Pan X w tajemnicy przed przyjaciółmi pomaga imigrantom, wysyłając regularnie pieniądze organizacjom, które pomagają uchodźcom.

33 Gasparski, „Myślenie szybkie i wolne a optymizm dotyczący osobistych zasobów pieniężnych".

Opis sytuacji odnosi się do fundamentu lojalność/zdrada. Zachowanie mężczyzny można ocenić jako moralnie złe, ponieważ jest przejawem braku lojalności wobec własnej grupy. Z drugiej strony jego postępowanie zapewnia korzyści wielu potrzebującym, dlatego, pamiętając o zasadzie minimalizowania cierpienia, jak i maksymalizowania dobrostanu, można ocenić je zgodnie z etyką utylitaryzmu jako moralnie słuszne. Badani mają za zadanie ocenić, czy mężczyzna postępuje słusznie, wybierając odpowiedź na pięciostopniowej skali, gdzie 1 oznacza „zdecydowanie nie", a 5 – „zdecydowanie tak". Wszystkie scenariusze zostały zbudowane w taki sposób, aby odnosiły się do fundamentów moralnych Haidta, a wysoki wskaźnik oznaczał wybór opcji utylitarystycznej bliskiej bezstronnej dobroczynności – minimalizującej cierpienie i zwiększającej korzyści uchodźców. Wskaźnik ten przyjmuje wartości w zakresie [5,25]. W niektórych scenariuszach bohaterowie dokonują działań na niekorzyść uchodźców. Wówczas punktacja zostaje odwrócona. Niskie wartości wskaźnika oznaczają wybór działań na szkodę uchodźców; nie zwiększają dobrostanu, powiększają cierpienie ogółu i są sprzeczne z etyką utylitaryzmu.
Odsyłacz do tego materiału można znaleźć w Załączniku 2.
Kwestionariusz dystansu społecznego. Skalę stanowiło pięć pozycji zainspirowanych koncepcją Bogardusa. Pierwsza pozycja brzmiała: „Czy Polska powinna przyjmować uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki?". Natomiast ostatnia: „Czy zgodziłbyś się, aby uchodźcy z tych krajów byli Twoimi sąsiadami?". Wskaźnik przyjmuje wartości w zakresie [4,20]. Im wyższa liczba, tym mniejszy dystans i wyższy poziom akceptacji dla uchodźców.
Hipotezy operacyjne. Zgodnie z hipotezami teoretycznymi twierdzimy, że indykatory utylitaryzmu i dystansu będą wyższe wśród osób o wysokich wskaźnikach refleksyjności oraz w grupie eksperymentalnej czytającej tekst aktywizujący refleksyjność.

5. Wyniki

W celu weryfikacji hipotez przeprowadzono dwie analizy regresji wielorakiej. W każdej analizie zmiennymi niezależnymi były:
(1) WRM, czyli indywidualny wskaźnik refleksyjności myślenia.
(2) Aktywizacja refleksyjności, czyli podział na grupę kontrolną i eksperymentalną, w której aktywizowano refleksyjność myślenia.
Zmienne zależne to: (1) wskaźnik utylitaryzmu i (2) wskaźnik dystansu. Wyniki analiz regresji przedstawia Tabela 1. Wynika z niej, że zarówno wskaźnik utylitaryzmu, jak i dystansu społecznego pozostają w istotnym statystycznie związku ze zmiennymi niezależnymi, o czym świadczą wartości współczynników *Alfa*.

Tabela 1. Weryfikacja hipotez. Wyniki wielorakiej analizy regresji

Zmienne zależna	Zmienne niezależne	Współczynnik regresji Beta	Wartość t(117)	Wartość Alfa	R2 modelu
Wskaźnik utylitaryzmu	WRM	0,278	3,193	0,002	0,112
	Aktywizacja refleksyjności	0,192	2,212	0,030	
Wskaźnik dystansu	WRM	0,172	1,963	0,052	0,100
	Aktywizacja refleksyjności	0,269	3,073	0,003	

Objaśnienie. Wartość zmiennej zależnej określona jest przez równanie $Y=B_{(1)}*X_{(1)}+B_{(2)}*X_{(2)}$. Wartości $t_{(df)}$ i *Alfa* to kryteria determinujące statystyczną istotność współczynnika *Beta*. Wartości *Alfa*<=0,05 przyjęto uważać za kryterium istotności. R^2 jest współczynnikiem determinacji modelu.

Wnioski. Przedstawione wyżej wyniki potwierdzają hipotezy. Refleksyjność sprzyja pozytywnemu nastawieniu wobec uchodźców, zwiększa skłonność do formułowania korzystnych dla nich, utylitarnych sądów moralnych oraz skraca dystans społeczny. Tendencje te wynikają z różnic indywidualnych mierzonych testem WRM. Ale również, co wydaje się niezmiernie interesujące, nasilają się pod wpływem pobudzenia sytuacyjnego.

6. Dyskusja wyników

Wyniki badania przedstawiają związek między sposobem przetwarzania informacji a sądami moralnymi. W szczególności koncentrowano się na związku refleksyjności z ocenami utylitarystycznymi. Materiałem bodźcowym, wykorzystanym w badaniach, były scenariusze takich sytuacji, na które jesteśmy wyczuleni z powodów ewolucyjnych. Nie ograniczano się do sytuacji abstrakcyjnych, jak w klasycznym dylemacie z przestawieniem zwrotnicy. Dylemat ten, o czym przekonujemy w rozdziale 2.1, sprowadza się do instrumentalnego ranienia. Natomiast dylematy wykorzystane w badaniu dotyczyły również bezstronnej dobroczynności – ocen korzystnych dla uchodźców. Dzięki temu utylitaryzm zyskał pełniejszy wymiar.

Wskaźnik utylitaryzmu mierzony w badaniu był silnie skorelowany ze wskaźnikiem dystansu (r=0,725). Tak więc oceny maksymalizujące korzyści uchodźców wiązały się z akceptacją i otwartością wobec nich.

Wyniki sugerują, że wysoki wskaźnik dystansu, czyli wrogie nastawienie wobec obcych, jest powiązane z wykluczeniem moralnym.

Materiał bodźcowy prezentowany w grupie eksperymentalnej przyczynił się do aktywizacji refleksyjności. Tekst tego materiału w racjonalny sposób tłumaczy ewolucyjne źródła niechęci wobec obcych i promuje pomoc uchodźcom. W badaniu Paxtona i in., „silny" argument zwiększał udział utylitarnych odpowiedzi, lecz nie wartościował czynów. Z kolei „słaby" argument zawierał w sobie pochwałę, ale nie przyczynił się do zwiększenia akceptacji danego czynu. Na tej podstawie zakładamy, że to nie promocja pomocy uchodźców, lecz wytłumaczenie źródeł niechęci skraca dystans i zwiększa korzystne oceny moralne.

Przyszłe badania mogą wykorzystywać włączenie do pomiaru ocen moralnych scenariusza nawiązującego do szóstego, nowo dodanego fundamentu teorii Haidta, którego nie uwzględnialiśmy w konstrukcji narzędzia.

6.1. Refleksyjność a nastawienie wobec uchodźców

Celem naszego badania było sprawdzenie empiryczne, czy można wyróżnić psychologiczne korelaty pozytywnego stosunku do uchodźców. Założyliśmy, że niechęć wobec obcych jest reakcją dominującą, która wynika z intuicji moralnej – pojawiającej się impulsywnie, naturalnej tendencji, wykształconej w toku ewolucji. Przyjęliśmy zatem, że psychologicznym fenomenem redukującym ten efekt powinien być sposób przetwarzania informacji przez jednostkę – poziom refleksyjności. W naszych badaniach stosunek do uchodźców przejawiał się w skłonności do formułowania utylitarystycznych sądów moralnych, akceptujących postępowanie korzystne dla uchodźców oraz w skracaniu dystansu społecznego wobec uchodźców.

Empiria potwierdziła hipotezy. Wykazaliśmy, że refleksyjny sposób przetwarzania informacji sprzyjał utylitarystycznym sądom moralnym i skracał dystans wobec uchodźców. Postawy te wiązały się ze stałymi cechami stylu poznawczego jednostki. Ale stwierdziliśmy również, że refleksyjny sposób myślenia można aktywizować poprzez odpowiednią aranżację sytuacji. Refleksyjność pobudzana w naszym eksperymencie przez niezwykle prosty zabieg dawała podobny skutek, jak refleksyjność będąca stałą cechą jednostki. Grupa, w której aktywizowano refleksyjność, formułowała przychylne uchodźcom sądy utylitarystyczne i redukowała dystans.

Wynik ten uważamy za szczególnie ważny, ponieważ płynie z niego wniosek, że można wpływać na stosunek do uchodźców i poszerzać zakres tolerancji. Zmiany, do jakich można doprowadzić, pokażemy na przykładzie opinii dotyczącej zgody na osiedlanie się uchodźców. Przy-

pomnijmy, że – jak podaje CBOS[34] – jedynie 27% Polaków zgadzało się na przyjęcie uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki. W naszym badaniu takie same poglądy wyrażał niemal identyczny odsetek (28,8%) respondentów z grupy kontrolnej. Natomiast w grupie eksperymentalnej, w której aktywizowano refleksyjność, zgodę wyrażała blisko połowa badanych (49,2%). Liczby te pokazują ogromny potencjał tkwiący w odpowiedniej aranżacji okoliczności, w jakich jednostka formułuje opinie dotyczące uchodźców.

6.2. Refleksyjność w służbie tolerancji. Edukacja

Wniosek, że bardzo prosty sposób aktywizacji refleksyjności może wpływać na nastawienie wobec uchodźców, zachęca do potraktowania go jako punktu wyjścia i inspirację do zbudowania scenariusza zajęć edukacyjnych mających na celu poszerzenie zakresu tolerancji wobec uchodźców.

Materiały dydaktyczne, jakie można tu wykorzystać, to:

1. Tekst mówiący o ewolucyjnych źródłach niechęci wobec obcych, podkreślający współczesny anachronizm takiego nastawienia. Lektura tego materiału aktywizuje refleksyjny sposób myślenia na temat uchodźców. Materiał ten można znaleźć pod adresem podanym w Załączniku 1.

2. Lista pięciu scenariuszy zainspirowanych teorią fundamentów moralnych Haidta. Każda postać w scenariuszach dokonała wyboru o charakterze moralnym. Pod scenariuszami znajduje się kafeteria służąca ocenie, czy był to wybór słuszny. Materiał ten można znaleźć pod adresem podanym w Załączniku 2.

Posługując się wymienionymi wyżej materiałami, można naszkicować na przykład plan zajęć dla licealistów:

W pierwszym kroku grupa czyta materiał aktywizujący refleksyjność. Następnie zapoznaje się z przebiegiem scenariuszy. W kolejnym kroku następuje dyskusja, na podstawie której dokonuje się wspólnej, jednej oceny słuszności postępowania postaci ze scenariusza. W zależności od przebiegu dyskusji ocena może powstać przez końcową aklamację bądź głosowanie.

7. Podsumowanie

W artykule twierdzimy, że ewolucja ukształtowała w nas impulsywny sposób przetwarzania informacji. Formułując swoje opinie na temat obcych, kierujemy się impulsywną niechęcią. Niemniej można ten stan rzeczy zmienić, aktywizując w naszych umysłach myślenie refleksyjne. Refleksyjność osłabia niechęć i sprzyja tolerancji.

34 CBOS, „Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców".

Bibliografia

Baron, Jonathan, Sydney Scott, Katrina Fincher, i S. Emlen Metz. „Why Does the Cognitive Reflection Test (Sometimes) Predict Utilitarian Moral Judgment (and Other Things)?" *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 4, nr 3 (wrzesień 2015): 265–84.

Bentham, Jeremy. *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*. Warszawa: PWN, 1958.

Bogardus, E.S. „A social distance scale", *Sociology & Social Research* 17 (1933): 265–71.

CBOS. „Dystans społeczny czy tolerancja i otwartość? Postawy wobec wyznawców prawosławia, protestantyzmu, judaizmu i islamu", 2001, 16.

———. „Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców", 2017.

Denton, Kaleda K., i Dennis L. Krebs. „Rational and Emotional Sources of Moral Decision-Making: An Evolutionary-Developmental Account", *Evolutionary Psychological Science* 3, nr 1 (marzec 2017): 72–85.

Deppe, Kristen D., Frank J. Gonzalez, Jayme L. Neiman, Carly Jacobs, Jackson Pahlke, Kevin B. Smith, i John R. Hibbing. „Reflective liberals and intuitive conservatives: a look at the Cognitive Reflection Test and ideology", *Judgment and Decision Making* 10, nr 4 (lipiec 2015): 314–31.

Evans, Jonathan St. B. T. *Thinking twice: Two minds in one brain*. New York, NY: Oxford University Press, 2010.

Everett, Jim, i Guy Kahane. „Switching Tracks? Towards a Multidimensional Model of Utilitarian Psychology", *Trends in Cognitive Sciences* 24 (3 styczeń 2020).

Frederick, Shane. „Cognitive Reflection and Decision Making", *Journal of Economic Perspectives* 19, nr 4 (Fall 2005): 25–42.

Gasparski, Piotr. „Myślenie szybkie i wolne a optymizm dotyczący osobistych zasobów pieniężnych", *Studia Ekonomiczne* 87, nr 1 (2016): 115–34.

Glück, Judith, i Paul B. Baltes. „Using the concept of wisdom to enhance the expression of wisdom knowledge: Not the philosopher's dream but differential effects of developmental preparedness", *Psychology and Aging* 21, nr 4 (grudzień 2006): 679–90.

Greene, Joshua. *Moral Tribes: Emotion, Reason, and the Gap Between Us and Them*. 1st edition. New York: Penguin Press, 2013.

Greene, Joshua D., R. Brian Sommerville, Leigh E. Nystrom, John M. Darley, i Jonathan D. Cohen. „An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment", *Science* 293, nr 5537 (14 wrzesień 2001): 2105–8.

Haidt, Jonathan. *Prawy umysł*. Sopot: Smak Slowa, 2014.

———. „The emotional dog and its rational tail: a social intuitionist approach to moral judgment", *Psychological Review* 108, nr 4 (2001): 814–34.

Harris, Sam. *Pejzaż moralny. W jaki sposób nauka może określać wartości*, 2012.

Kahan, Dan M. „Ideology, motivated reasoning, and cognitive reflection", *Judgment and Decision Making* 8, nr 4 (lipiec 2013): 407–24.

Kahneman, Daniel. *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*. Poznań: Media Rodzina, 2012.

Kant Immanuel. *Uzasadnienie metafizyki moralności*. Warszawa: PWN, 1953.

Nesse, R.M. „Evolutionary Explanations of Emotions", *Human Nature (Hawthorne, N.Y.)* 1, nr 3 (wrzesień 1990): 261–89.

Park, Robert. „The Concept of Social Distance : As applied to the Study of Racial Relations", *Journal of Applied Sociology* 8, nr July-August (1924): 339–334.

Paxton, Joseph M., Leo Ungar, i Joshua D. Greene. „Reflection and Reasoning in Moral Judgment", *Cognitive Science* 36, nr 1 (1 styczeń 2012): 163–77.

Popper, Karl. *The Open Society and Its Enemies 1*. London, 2002.

Suter, Renata S., i Ralph Hertwig. „Time and Moral Judgment", *Cognition* 119, nr 3 (1 czerwiec 2011): 454–58.

TNS. „Test świadomego myślenia Shene'a Fredericka". 2014.

Tomarken, Andrew J., Susan Mineka, i Michael Cook. „Fear-relevant selective associations and covariation bias", *Journal of Abnormal Psychology* 98, nr 4 (listopad 1989): 381–94.

Toplak, Maggie E., Richard F. West, i Keith E. Stanovich. „The Cognitive Reflection Test as a predictor of performance on heuristics-and-biases tasks", *Memory & Cognition* 39, nr 7 (październik 2011): 1275–89.

Załącznik 1. Materiał aktywizujący refleksyjność

Załącznik 1

Załącznik 2. Scenariusze wyborów moralnych

Załącznik 2

Czy racjonalność sprzyja tolerancji? Wpływ aktywizacji refleksyjności na oceny moralne

Streszczenie

Inspiracją badań była niechęć Polaków wobec uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki. Jej przyczyn szukano w ukształtowanych ewolucyjnie sposobach przetwarzania informacji. Wyróżniono dwa systemy myślenia: (i) impulsywne, związane z sądami deontologicznymi, oraz (ii) refleksyjne, związane z sądami utylitarystycznymi. Postawiono hipotezę, że impulsywność jest przyczyną niechęci wobec obcych, natomiast refleksyjność redukuje tę niechęć i skłania do formułowania sądów utylitarystycznych. Hipotezy zostały potwierdzone. Okazało się, że refleksyjność sprzyja tolerancji zarówno jako stała cecha jednostki, jak i wtedy, gdy jest aktywizowana sytuacyjnie. Aktywne kształtowanie postaw tolerancyjnych można wykorzystać w procesie edukacyjnym.

Słowa kluczowe: teoria dwóch systemów, refleksyjność, sądy moralne, dystans społeczny

Karol Kubrak, magister psychologii, asystent badawczo-dydaktyczny Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania: psychologia ewolucyjna, psychologia moralności, psychologia społeczna.

Piotr Gasparski, psycholog, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie psychologii, profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania: psychologia poznawcza, psychologia zachowań bezpiecznych, psychologia ekonomiczna.

Does rationality favor tolerance? The influence of reasoned reflection on moral judgments

Summary

The choice of topic was based on the reluctance of Poles to accept refugees from countries of the Middle East and Africa. The starting point for understanding these attitudes is dual process theory. Impulsive and reflective way of thinking were distinguished. Due to the evolution, people tend to be instinctively hostile towards strangers, and most often rely on intuition when making moral judgments. It was hypothesized that reflective people would make utilitarian moral judgments in favor of refugees and show less social distance towards them. The influence of situational-activated cognitive reflectivity on moral judgments and social distance was also examined. The results confirmed the hypotheses. Cognitive reflectiveness, both as permanent feature and situationally activated, fosters tolerance towards refugees. The possibility of actively shaping tolerant attitudes can be used in the educational process.

Key words: dual process theory, reflection, moral judgments, social distance

Karol Kubrak, research assistant of psychology at Jan Kochanowski University in Kielce. Interests: evolutionary psychology, moral psychology, social psychology.

Piotr Gasparski, Assistant Professor of psychology at Jan Kochanowski University of Kielce. He received habilitation at Institute of Psychology Polish Academy of Sciences. The main fields of his interest are cognitive psychology, psychology of safe behaviors, economic psychology.